

شیوه‌های انتقال مفاهیم تعلیمی مولانا در نی‌نامه با تکیه بر عناصر انسجام‌بخشی متن و

تصویر نسخه خطی مصور محفوظ در موزه هنر والترز بالتیمور امریکا

چکیده

مثنوی مولانا از متون گران‌سنگ کلاسیک زبان دری است. کسب معرفت در دیدگاه مولانا از اهم امور است و پیوسته مخاطب خویش را تا نیل به سرم‌نزل سعادت همراهی می‌کند. مفاهیم این اثر چندبُعدی از زوایای مختلف قلب کندوکاو است. تصویرسازی در فضای شعری از مختصات سبک مولانا است؛ چگونگی تأثیر این سبک بر انتقال مفاهیم تعلیمی مسئله‌ای است که پژوهش حاضر دنبال می‌کند. یکی از معدود آثار مصور مثنوی در موزه والترز بالتیمور نگهداری می‌شود که نمونه منحصر به فردی در سنجش تصویرسازی در اثر مولانا است. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به رشته تحریر درآمده است. ابزار اصلی در استخراج شگردهای مولانا در این پژوهش نظریه انسجام‌بخشی «مایکل هالیدی» و «رقیه حسن» است. متن نی‌نامه در دو سطح فرم و محتوا بررسی می‌شود و همه عناصر درهم تنیده معنایی کشف می‌گردد. عناصر ارجاع، حذف، ادات ربط و همچنین در حیطه بازآیی تکرار، تضاد معنایی و شمول معنایی بیشترین ابزارهای کارآمد در انتقال مفاهیم در نی‌نامه هستند و زیبایی سخن و کلام مولانا را به وضوح نشان می‌دهند. نتیجه اینکه برای درک بخشی از رموز موفقیت مولانا در انتقال معانی و مفاهیم بایستی از ابزارهای معناشناسی جدید نیز در مطالعه مثنوی به کار گیریم تا زوایای جدیدی از این شاهکار ادبی و عرفانی را بیابیم.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی ارتباط متن و تصویر در مثنوی مولوی و نقش آن در انتقال مفاهیم تعلیمی.
۲. بررسی تکنیک‌های بلاغی مثنوی از لابه‌لای ابیات تعلیمی آن با کاربست تئوری هالیدی.

سؤالات پژوهش:

۱. ارتباط متن تصویر در مثنوی مولوی چه ارتباطی در انتقال مفاهیم تعلیمی دارد؟
۲. تکنیک‌های بلاغی چه میزان از انتقال معانی بعد تعلیمی را در مثنوی مولانا پوشش می‌دهد؟

کلیدواژه‌ها: نی‌نامه، انسجام‌بخشی متن، تضاد معنایی، شمول معنایی، مولانا.

مقدمه

مثنوی مولانا جلال‌الدین بلخی از غنی‌ترین آثار کلاسیک فارسی است که مضامین و مفاهیم ارزشمند عرفانی، اخلاقی و حکمی را با زبانی ساده ولی ژرف و عمیق مطرح می‌سازد. مولانا در مثنوی در پی این است که ماهیت نفس انسان، دنیا، تعلقات، معشوق حقیقی و مسیر رسیدن به معشوق ابدی را به انسان بنمایاند. کسب معرفت در دیدگاه مولانا از اهم امور است و پیوسته مخاطب خویش را تا نیل به سرمنزل سعادت همراهی می‌کند. او مفاهیم و مضامینش را گاه ساده و گاه در قالب واژگانی ریز و درشت با طیف وسیعی از مشبه‌به‌هایی متنوع و مختلف بیان می‌کند. مولانا سعی می‌کند از زوایای مختلف و با تشبیهات متعدد رشته‌های معنا و مفهوم را به ذهن مخاطب وصل کند تا حق کلام را ادا کند. درک و دریافت اثری این‌چنین غنی و این‌گونه پیچیده سهل نیست، بلکه ابزاری بلید تا بتوان بر زوایای هندسی گونه زبان او راه یافت و مسیرهای انتقال معانی را در واژگان، فرم و زبانش دریافت تا به معنای کلامش رسید. از سویی دیگر، صرفاً با بلاغت سنتی نمی‌توان به همه زوایا و خبایای مختلف کلام مولانا دست یافت. بنابراین قوای بیشتری می‌طلبند تا بتوانیم مفاهیم تودرتوی سخنش را دریابیم. از جمله ابزارهای دیگری که می‌توان از آن در این ره کمک گرفت، تئوری‌ها و نظریه‌های نوین زبان‌شناسی و معناشناسی است. یکی از این موارد، ابزار انسجام‌بخشی در نظریه انسجام و پیوستگی از مایکل هالیدی و رقیه حسن است. در این پژوهش، «نی‌نامه» مولانا با توجه به ابزارهای حذف، ارجاع، ادات ربط، تکرار، تضاد معنایی و شمول معنایی بررسی و تحلیل شده است. نسخه خطی مثنوی معنوی مولوی (کتابت ۱۰۷۳) با پنجاه نگاره به سبک هندی در موزه والتزر نگهداری می‌شود و بررسی متن و تصویر در آن می‌تواند ویژگی این اثر مولانا را بهتر روشن سازد.

تاکنون در زمینه انسجام‌بخشی اشعار مولانا با این نظریه هیچ اثری کار نشده است. نمونه‌هایی پیش از این در زمینه مقایسه انسجام در غزل‌های حافظ و سعدی و ... عنوان شده که مطرح می‌شود. در این اثر، نظریه انسجام‌بخشی با نگرشی توسعی و با هدف استخراج شگردهای انتقال معنای مولانا کار شده است. آقاگل‌زاده (۱۳۸۴) در اثری با عنوان «کاربرد آموزه‌های زبان‌شناسی در تجزیه و تحلیل متون ادبی» برخی از غزلیات حافظ را مبتنی بر اصل انسجام تحلیل کرده‌اند. آقاگل‌زاده و دیگران (۱۳۹۰) با موضوع «سبک‌شناسی داستان براساس فعل: رویکرد نقش‌گرا» در این اثر با به‌کارگیری اصل انسجام، چهار داستان کوتاه فارسی از جلال‌آل‌احمد و صادق هدایت را بررسی و تحلیل کرده‌اند. مقاله ایشانی (۱۳۹۳) با موضوع تحلیل مقایسه‌ای عوامل انسجام در دو غزل حافظ و سعدی و تأثیر آن بر انسجام متن دو غزل از حافظ و سعدی را مبتنی بر اصل انسجام بررسی کرده است. مقاله ناصری (۱۳۹۸) «بررسی تغییر دلالت‌های زمان در ترجمه صافی نجفی از رباعیات خیام با تکیه بر عناصر انسجام‌بخشی متن» بخشی‌هایی از رباعیات خیام را با ترجمه صافی نجفی مبتنی بر اصل‌هایی از انسجام بررسی و تحلیل کرده است. برخلاف آثار فوق هیچ اثری در زمینه مثنوی مبتنی بر اصل انسجام انجام نشده است و نویسندگان در این اثر بنابر اصل‌هایی از انسجام به تبیین و

تحلیل مفاهیم نی‌نامه پرداخته است. کتاب فرهنگ ادبیات فارسی ویراسته محمدرضا جعفری در این اثر هر «پاره معنایی» از مثنوی یک واحد تلقی شده است و به کنکاش در زیبایی‌های معنوی آن پرداخته است. مقاله پازوکی (۱۳۸۴) با عنوان حکمت هنر و زیبایی در اسلام، در این اثر به استناد مثنوی بخش‌های زیبایی و هنر در اسلام بیان شده و به نقاشی و شعر اشاره شده است. مقاله بلخاری قهی (۱۳۸۷) با عنوان «عکس مهرویان، خیال عارفان». به چپستی خیال در پهنای حکمت و بن‌مایه‌های فلسفه اسلامی به‌صورت کلی و در آن آراء مولانا جلال‌الدین بلخی به‌صورت تخصصی مورد بررسی قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری

بررسی و تحلیل متن "نی‌نامه" در مقیاس اصول انسجام‌بخشی نشان می‌دهد که زوایای پنهان زیادی در مفاهیم وجود دارد که با بلاغت سنتی نمی‌توان بدان‌ها ره یافت اما با ابزار اصول انسجام‌بخشی می‌توان کمابیش آن‌ها را استخراج کرد. این تحقیق نشان داد که متن مثنوی از نظر معنایی کاملاً منسجم و درهم تنیده است. ابیات مختلف نی‌نامه از "ارجاع" استفاده شده است و این ارجاعات مفاهیم نی‌نامه را همچون حلقه‌های متصل در کنار هم قرار داده است. نکته دیگر اینکه عامل "حذف" نقش بسیار زیادی در ایجاز سخن مولانا در نی‌نامه داشته است. مولانا به درستی و سنجیده نقش‌های مختلف جمله را حذف می‌کند و بار معنایی آن‌ها را به سایر نقش‌های جمله واگذار می‌کند و این‌گونه هنرمندانه بیانش را متوازن و منسجم تبیین می‌کند. "تکرار" از دیگر ابزار انسجام‌بخشی، نقش عمده‌ای در فراهم کردن بستری دارد تا مولانا بتواند با شگردهای مختلف به انتقال معنا پردازد و به‌صورت گسترده در سطوح مختلف زبانی، معنایی، واژگانی و ... از آن بهره‌مند شود. "تضاد" نیز از شگردهای مولانا در نی‌نامه است که توانسته است با کاربست تضاد، واژگانی را گزینش کند که از نظر معنایی فشرده‌تر هستند و دایره شمول بیشتری دارند. نتیجه نهایی اینکه با به‌کارگیری این نظریه تا حد زیادی می‌توان لایه‌های مختلف معنایی مثنوی را تحلیل و بررسی کرد و شگردهای شاخص انتقال معنای این شاعر بزرگ را کشف کرد.

درنیابد حال پخته هیچ خام پس سخن کوتاه باید، والسلام

منابع و مآخذ

قرآن کریم

- آقاگل زاده، فردوس. (۱۳۸۵). تحلیل گفتمان انتقادی، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- ایشانی، طاهره. (۱۳۹۳). «تحلیل مقایسه‌ای عوامل انسجام در دو غزل حافظ و سعدی و تأثیر آن بر انسجام متن». فصلنامه علمی-پژوهشی زبان‌پژوهی دانشگاه الزهراء. شماره ۱۰، ۱.
- بلخی، محمد جلال‌الدین. (بی‌تا). مثنوی، چاپ عکسی نسخه، به اهتمام دکتر نصرالله پورجوادی، تهران: نشر دانشگاهی.
- بهار، محمدتقی. (۱۳۸۱). سبک‌شناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی، تهران: زوار.
- خامه‌گر، محمد. (۱۳۹۷). «کارایی نظریه‌های هالیدی در ترسیم انسجام متنی سوره‌های قرآن»، فصلنامه علمی و پژوهشی علوم قرآنی، شماره ۱، ۲۹-۴.
- زمانی، کریم. (۱۳۸۲). شرح جامع مثنوی (دفتر اول)، چاپ دوازدهم، تهران: اطلاعات.
- سجادی، سید جعفر. (۱۳۷۵). فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، چاپ سوم، تهران: کتابخانه طهوری.
- سروری، مصلح‌الدین مصطفی. (بی‌تا). شرح مثنوی، ج اول، به نشان ۲۲۴۶ کتابخانه سلیمانیه استانبول.
- شفایی، احمد. (۱۳۶۳). مبانی علمی دستور زبان فارسی، تهران: نشر اساطیر.
- علامه مجلسی. (۱۳۸۶). بحارالأنوار، ج ۷۹، تهران: اسلامیه.
- فالر راجر و دیگران. (۱۳۸۱). زبان‌شناسی و نقد ادبی. ترجمه: حسین پاینده و مریم خوزان. تهران: نشر نی.
- گرین، کیت؛ لبیهان، جیل. (۱۳۸۳). «زبان، زبان‌شناسی و ادبیات». ترجمه لیلی بهرانی محمد. مجموعه مقالات درس‌نامه نظریه و نقد ادبی، تهران: روزگار.
- گوهرین، سید صادق. (۱۳۶۲). فرهنگ لغات و تعبیرات مثنوی، چاپ دوم، تهران: زوار.
- لطفی‌پور ساعدی، کاظم. (۱۳۷۴). درآمدی به اصول و روش ترجمه. تهران: نشر مرکز.
- لطفی‌پور ساعدی، کاظم. (۱۳۷۱). «درآمدی به سخن کاوی»، مجله زبان‌شناسی مرکز نشر دانشگاهی، شماره ۱: ۳۹-۹.
- ناصری، فرشته. (۱۳۹۷). «بررسی تغییر دلالت‌های زمان در ترجمه صافی نجفی از رباعیات خیام با تکیه بر عناصر انسجام‌بخشی متن». دو فصلنامه پژوهش‌های ترجمه در زبان و ادبیات عربی. شماره ۲۰، ۱۰-۱.
- نوری کوتنائی، نظام‌الدین. (۱۳۷۰). آیات مثنوی معنوی، تهران: نشر بارقه.
- هجویری، ابوالحسن علی‌بن عثمان. (۱۳۷۳). کشف‌المحجوب، تصحیح: ژوکوفسکی، چاپ سوم، تهران: کتابخانه طهوری.
- هلیدی، مایکل و رقیه، حسن. (۱۳۹۳). زبان، بافت متن ابعاد زبان از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی. تهران: انتشارات سپاه‌رود.